

Wstęp

Cel pracy, pytania badawcze i hipoteza badawcza

Mowa nienawiści (ang. *hate speech*, niem. *Hassrede*, dalej: MN) jest przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych, w tym głównie prawa – międzynarodowego (m.in.: Rosenfeld 2012; Bleich 2013; Ghanea 2013), europejskiego (Weber 2009; Quintel i Ulrich 2019) i krajowego (m.in.: Bachmat 2005; Park 2006; Wieruszewski i in. 2010; Radziejewski 2012; Malczyńska-Biały 2016) – medioznawstwa i politologii (por. m.in.: Slayden i Whillock 1995; Bulandra, Kościółek i Zimnoch 2015; Eickelmann 2018; Brown i Sinclair 2019), psychologii społecznej (m.in.: Mullen i Smyth 2004; Bilewicz i in. 2014, 2017; Winiewski i in. 2017; Pettersson 2019; Obrębska 2020), a także socjologii (m.in.: Kowalski i Tulli 2003; Podemski 2010). W ostatnich latach powstaje coraz więcej publikacji poświęconych MN, także w paradygmacie językoznawstwa. W ten nurt wpisuje się przedłożona rozprawa – zob. m.in. artykuły¹ w tomach zbiorowych pod red. Silvii Bonacchi (2017)², Moniki Kopytowskiej (2017a)³, Fabiana Klinkera, Joachima Scharloth i Joanny Szczęk (2018), Fabienne Baider i Moniki Kopytowskiej (2018)⁴, a także artykuły m.in. Alorainyego i in. (2019) oraz Basile’a i in. (2019).

Niniejsza monografia ma *sensu largo* przyczynić się do lepszego poznania i egzemplifikacji zjawiska, które jest realizowane głównie przez język, a także uzupełnić dotychczas prowadzone badania. Celem pracy jest analiza jakościowa i ilościowa danych korpusowych zawierających MN ze względu na przynależność etniczną i narodową, m.in. w celu zaprezentowania praktyk dyskursywnych, a także zestawienia ich w perspektywie komparatywnej w obrębie dwóch języków: polskiego i niemieckiego. Zbadanie MN⁵ ze względu na przynależność etniczną i narodową

¹ Więcej zob. w rozdziale 2.

² Zob. m.in.: Hartmann i Sties (2017); Meibauer (2017); Sepp (2017) oraz Tenchini (2017).

³ Zob. m.in.: Kopytowska (2017b); Kopytowska, Grabowski i Woźniak (2017); Love i Baker (2017); Musolff (2017) oraz Wodak (2017).

⁴ Zob. m.in.: KhosraviNik i Esposito (2018); Klapp (2018); Kopytowska i Chilton (2018); Musolff (2018); Ruzaitė (2018); Technau (2018); Vujić, Daničić i Aralica (2018).

⁵ Definicję operacyjną terminu „MN ze względu na przynależność etniczną i narodową” dla potrzeb niniejszej rozprawy zaprezentowano w rozdziale 1.

w języku polskim i w języku niemieckim przyczyni się do opracowania narzędzia badawczego oraz zgromadzenia pierwszych korpusów MN ze względu na przynależność etniczną i narodową w polskiej i niemieckiej komunikacji internetowej. Analizie jakościowej i ilościowej zostanie poddany niezbadany do tej pory w kontekście MN materiał badawczy, czyli komentarze zamieszczane na portalu społecznościowym Facebook. Postawiono następujące pytania badawcze:

1. Jakie nienawistne praktyki dyskursywne w stosunku do poszczególnych mniejszości etnicznych i narodowych występują w języku polskim i języku niemieckim na portalu społecznościowym Facebook?
2. Jak często poszczególne nienawistne praktyki dyskursywne występują w danym podkorpusie i jakie są ich rodzaje oraz funkcje?
3. Jak wygląda polityka moderacji treści portalu społecznościowego Facebook?
4. W jakim stopniu dostępny, stanowiący przedmiot badań pracy, dyskurs dotyczący mniejszości etnicznych i narodowych na portalu społecznościowym Facebook jest moderowany?
5. Czy dla języka polskiego i języka niemieckiego istnieją takie same zasady moderacji treści?
6. Jakie rzeczowniki określające przedstawiciela/przedstawicieli danej grupy mniejszościowej występują w materiale badawczym?
7. Jakie kolokacje wykazują najczęściej występujące rzeczowniki w poszczególnych podkorpusach?
8. Jakie słowa kluczowe wykazuje materiał badawczy w porównaniu do korpusów referencyjnych polskiego i niemieckiego Internetu?
9. Jakie konkordancje w korpusach referencyjnych wykazują rzeczowniki określające przedstawiciela/przedstawicieli danych grup mniejszościowych?

Hipotezą badawczą niniejszej pracy jest to, że praktyki dyskursywne w stosunku do poszczególnych grup mniejszościowych będą podobne w języku polskim i języku niemieckim. Już podczas badania pilotażowego wykazano, że ekspletyzacje (wulgaryzmy) i negatywne określenia (głównie reifikacje⁶ i somatonymy⁷) są dominującymi praktykami dyskursywnymi w stosunku do mniejszości muzułmańskiej. Dla mniejszości ukraińskiej tylko w języku polskim pojawiają się militarionimy⁸, takie jak „bander-” (w przykładzie „bandersmiecia”), a także „bandery” (w formie deprecjatywnej rzeczownika męskoosobowego w mianowniku liczby mnogiej).

⁶ Odnoszenie się do osób przez łączenie ich z charakterystycznym przedmiotem lub jakby były przedmiotami.

⁷ Odwoływanie się do koloru skóry lub stosowanie odniesień do brudu.

⁸ Przypisywanie osobom wrogiego nastawienia do Polaków.

Wpływ badań własnych na rozwój dyscypliny

Istnieje kilka powodów, dla których wpływ tej pracy na rozwój dyscypliny, w tym przede wszystkim badań nad MN, można uznać za istotny: a) MN nie została wystarczająco zbadana w mediach społecznościowych; b) brakuje badań przekrojowych MN, zwłaszcza w zakresie badań kontrastywnych języka polskiego i niemieckiego; c) nie ma badań dotyczących moderacji treści na portalu społecznościowym Facebook; d) do badania użyto oprogramowania *SketchEngine* służącego do wygenerowania list frekwencyjnych, list słów kluczy, kolokacji i konkor-dancji dla języka polskiego i niemieckiego; e) niniejsza praca oferuje syntetyczną metodę analizy tego zjawiska, która może być także implementowana podczas badania innych rodzajów MN komunikowanej online.

Geneza problemu badawczego

Badanie empiryczne zawarte w niniejszej monografii stanowi uzupełnienie prowadzonych dotychczas, przytoczonych powyżej, badań przeprowadzonych w ostatnich latach w odpowiedzi na wzrost zapotrzebowania na pogłębioną charakterystykę i analizę tego zjawiska, a także prac powstałych w całości lub częściowo w Instytucie Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (dalej: ILS UAM; zob. np.: Adamczak-Krysztowicz, Szczepaniak-Kozak i Jaszczyk 2016; Lankiewicz i Szczepaniak-Kozak 2016; Szczepaniak-Kozak i Lankiewicz 2017; Adamczak-Krysztowicz i Szczepaniak-Kozak 2017, 2018; Strani i Szczepaniak-Kozak 2018; Szczepaniak-Kozak i Adamczak-Krysztowicz 2019; również teksty autorki niniejszej książki – zob. Jaszczyk-Grzyb 2017, 2018a, 2018b, 2020, a także Jaszczyk-Grzyb i Szczepaniak-Kozak 2020). Przeprowadzone badania (w ILS UAM) dały następujące rezultaty:

1. Udowodniono, że wciąż niewiele⁹ jest językoznawczych opracowań MN (por. np. Szczepaniak-Kozak i Lankiewicz 2017: 137), które mogłyby posłużyć osobom stykającym się w pracy zawodowej z ofiarami przemocy na tle rasistowskim lub ksenofobicznym czy też z osobami pochodzącymi ze środowisk migrantów.
2. Opracowano językoznawczą definicję MN; naszym zdaniem MN może przyjąć dowolny rodzaj i formę wypowiedzi, aby kogoś skrzywdzić, poniżyć lub zastraszyć z przyczyn po części od niego niezależnych; MN naj-

⁹ Znaczny wzrost liczby publikacji na temat MN w paradygmacie językoznawstwa obserwuje się od 2017 roku (m.in. na podstawie wyników wyszukiwania dla hasła *hate speech* w Google Scholar, a także w bazie Scopus). Publikacje sprzed 2017 roku w kontekście polskim to m.in. Cegiela (2014), a także Linde-Usiekniewicz (2015).

częściej wykorzystuje cechy prymarne, m.in. kolor skóry, „rasę”¹⁰, narodowość, przynależność etniczną, orientację seksualną, wyznanie religijne, aby ustanowić relacje hierarchiczne lub kontrastujące między rozmówcami lub nadawcą i adresatem komunikatu, np. na osi lepsi – gorsi, cywilizowani – niecywilizowani (Szczepaniak-Kozak i Lankiewicz 2017: 137–138).

3. Opracowano typologię środków językowych używanych do zadania przemocy językowej, która jest jednym z objawów nienawiści motywowanej rasizmem lub ksenofobią (Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak 2017).
4. Wypracowano implikacje dydaktyczne w ramach międzynarodowego seminarium studentów z Polski i Niemiec w celu uwrażliwienia na MN (Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak 2018).

Koncepcja niniejszej książki zrodziła się również wskutek kilku innych obserwacji:

1. Zwiększyła się częstotliwość występowania przestępstw przemocy fizycznej, którym towarzyszy MN¹¹; zarówno z raportu międzynarodowego projektu RADAR (*Regulating Anti-Discrimination and Anti-Racism*, dalej: RADAR), którego wykonawcą była autorka niniejszej monografii, jak i z treści statystyk prokuratury (zob. DPPP 2013) wynika, że aspekty werbalny i niewerbalny stanowią ważne wątki w zachowaniach sprawców przestępstw fizycznych popełnionych z nienawiści (por. Szczepaniak-Kozak i Lankiewicz 2017: 136).
2. Wyniki badań sondażowych przeprowadzonych w 2014 roku oraz powtórzonych w 2017 roku przez Centrum Badań nad Uprzedzeniami wykazują, że większość badanej młodzieży (60% wg badań z 2014 roku; 95% wg powtórzonych badań w 2017 roku) spotkała się z MN w Internecie (zob. Bilewicz i in. 2014 oraz Winiewski i in. 2017).

Metodologia badań

Podstawowym założeniem pracy jest ukazanie związku między dyskursem a rzeczywistością społeczną, która z jednej strony znajduje w nim odzwierciedlenie, a z drugiej jest także przez niego konstruowana. Metodologia wypracowana

¹⁰ Wyrazy „rasa”, „rasowy” wraz z ich formami fleksyjnymi zapisano w niniejszej pracy w cudzysłowie, w ten sposób słowa te użyto w sposób nienacechowany (por. dyskusję dotyczącą terminu „rasa” m.in. u Strani i Szczepaniak-Kozak 2018: 165–167).

¹¹ Dowodem na to jest udokumentowana tendencja rosnąca, zauważalna w podanych źródłach; nawet jeśli wynika ona ze wzrostu świadomości istnienia treści nienawistnych skierowanych do poszczególnych grup mniejszościowych lub zwiększenia wrażliwości na nie, to pozostaje to tylko hipotezą badawczą.

w ramach niniejszej rozprawy łączy w sobie założenia krytycznej analizy dyskursu¹² (ang. *critical discourse analysis*, dalej: KAD) i lingwistyki korpusowej (ang. *corpus linguistics*, dalej: LK). Do korzyści wynikających z wykorzystywania technik korpusowych w KAD¹³ należą przede wszystkim:

- znaczne zwiększenie liczby danych, które są poddawane analizie (tym samym odrzucony zostaje jeden z punktów krytyki przeciwko KAD, dotyczący braku reprezentatywności analizowanych tekstów (więcej por. podrozdział 4.3);
- ograniczenie selektywności badacza w stosunku do analizowanego materiału przez zastosowanie przejrzystych kryteriów doboru korpusu (por. Baker 2006: 12; Breeze 2011; Kamasa 2014: 110).

Etyka badań

Materiał badawczy stanowią posty i komentarze zamieszczone na portalu społecznościowym Facebook, które są ogólnodostępne (publiczne), a więc nie zostały ograniczone do konkretnych grup odbiorców. Publiczne posty i komentarze są cytowane po ich uprzednim zanonimizowaniu, zgodnie z ustępem pierwszym artykułu 89 Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2016/679 z 27 kwietnia 2016 roku w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych; Dz. Urz. UE L z 2016 r., nr 119, s. 1 ze zm.), w którym mowa o zabezpieczeniach i wyjątkach mających zastosowanie do przetwarzania danych osobowych m.in. do celów badań naukowych czy historycznych lub do celów statystycznych:

1. Przetwarzanie do celów [...] badań naukowych [...] podlega odpowiednim zabezpieczeniom dla praw i wolności osoby, której dane dotyczą, zgodnie z niniejszym rozporządzeniem. Zabezpieczenia te polegają na wdrożeniu środków technicznych i organizacyjnych zapewniających poszanowanie zasady minimalizacji danych. Środki te mogą też obejmować pseudonimizację danych, o ile pozwala ona realizować powyższe cele. Jeżeli cele te można zrealizować w drodze dalszego przetwarzania danych, które nie pozwalają albo przestały pozwalać na zidentyfikowanie osoby, której dane dotyczą, cele należy realizować w ten sposób.

Materiał badawczy poddano anonimizacji polegającej m.in. na usunięciu wszelkich danych osobowych, w tym imienia, nazwiska, zdjęcia profilowego,

¹² KAD stawia sobie za cel m.in. uzyskanie konkretnej zmiany w obliczu palących problemów społecznych (van Dijk 1993b).

¹³ Więcej o korzyściach łączenia LK i KAD por. także Baker i in. (2008).

nazw miast w postach i komentarzach (jeśli się pojawiają), także zgodnie z postulatem anonimizacji w związku z etyką w ramach badań w paradygmacie LK (por. Baker, Hardie i McEnery 2006: 13). Dodatkowo autorka pracy rezygnuje z szybszego sposobu pozyskiwania danych za pomocą łączenia się z API Facebooka (ang. *Application Programming Interface*, pol. interfejs programowania aplikacji) na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa danych osobowych zgodnie z brzmieniem powyższego rozporządzenia. Pozyskiwanie danych dzięki łączeniu się z interfejsem programowania Facebooka umożliwiają m.in. Python, a także R (pakiet *rFacebook*). Materiał badawczy nie będzie w całości przechowywany w sposób publicznie dostępny, a wyniki badań zostaną opublikowane w określonym schemacie kodowania, który stanowi schemat katalogowania. Sprawdzono ponadto możliwość zidentyfikowania autorów komentarzy; po wpisaniu opublikowanych komentarzy do przeglądarki internetowej lub serwisu społecznościowego Facebook nie pojawiają się żadne wyniki.

Budowa pracy

Niniejszą monografię podzielono na dwie części główne: część teoretyczną oraz empiryczną.

Rozdział pierwszy prezentuje definicje mowy, nienawiści oraz przynależności etnicznej i narodowej, powstałe w wyniku dekompozycji terminu „MN ze względu na przynależność etniczną i narodową”, będącego przedmiotem badań niniejszej pracy. Traktuje także o zarysie historycznym prawnej definicji MN w ujęciu karnistycznym z perspektywy językoznawczej oraz definicjach MN sformułowanych na podstawie najnowszych badań w ujęciu interdyscyplinarnym i komparatywnym. Konkluzją jest definicja operacyjna terminu „MN ze względu na przynależność etniczną i narodową” dla niniejszej rozprawy.

Rozdział drugi traktuje o MN w świetle najnowszych badań w ujęciu interdyscyplinarnym w kontekście międzynarodowym. Zaprezentowany wywód teoretyczny ma na celu, w myśl zasady interdyscyplinarności w nauce, a) określenie implikacji istotnych dla niniejszej pracy, opartych na wnioskach z badań w ramach różnych dyscyplin naukowych podejmujących zagadnienie MN (są nimi prawo, socjologia, psychologia społeczna oraz medioznawstwo); b) uzasadnienie potrzeby przeprowadzenia badania empirycznego, na podstawie badań językoznawczych, zawartego w niniejszej monografii.

W trzecim rozdziale zostanie omówiona specyfika komunikacji internetowej w paradygmacie językoznawstwa, a także charakterystyka mediów społecznościowych i serwisów społecznościowych, w tym portalu społecznościowego Facebook. Przybliżenie założeń definicyjnych w pierwszych trzech rozdziałach ma na celu

stworzenie podstaw teoretycznych do badań empirycznych opisanych w drugiej części rozprawy.

Rozdział czwarty to opis założeń teoretyczno-metodologicznych, w tym genezy problemu badawczego, celów pracy, hipotezy badawczej i pytań badawczych, a także doboru technik gromadzenia danych. W kolejnej części rozdziału czwartego zostanie podjęta próba krótkiego zarysowania dyskursu w ujęciu historycznym: we francuskiej i w anglosaskiej tradycji badań nad dyskursem. Następnie zostaną przedstawione polskie i niemieckie koncepcje dyskursu. Dalsza część rozdziału to opis wywodzącej się z tradycji anglosaskiej KAD, a także prezentacja LK, w tym m.in. zasad konstruowania korpusu językowego, klasyfikacji korpusów językowych, a przede wszystkim technik LK w KAD.

Rozdział piąty obejmuje opis badania pilotażowego oraz prezentację i interpretację wyników przeprowadzonej analizy jakościowej i ilościowej w ramach badania zasadniczego. W jego początkowej sekcji zostaną przedstawione wyniki badania pilotażowego, a w kolejnych: wyniki analizy dokumentów, projekt korpusu, wyniki analizy jakościowej, wyniki analizy ilościowej, w tym analizy list frekwencyjnych, kolokacji, list słów kluczowych oraz konkordancji.

Rozdział szósty to prezentacja implikacji teoretycznych, metodologicznych, pedagogicznych, a także podsumowanie wyników analizy materiału badawczego. Autorka pracy wymienia również dezyderaty badawcze, uzasadniając potrzebę przeprowadzenia dalszych badań.